

ФІЛОСОФІЯ

УДК 161.1

Мозгова Н.Г.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ДО ПИТАННЯ ПРО ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМАЛЬНОЇ ЛОГІКИ (М. ТРОЇЦЬКИЙ І П. ЛІНИЦЬКИЙ)

Стаття присвячена порівняльному аналізу теоретико-пізнавальних засад у творчості таких представників вітчизняної академічної філософії другої половини XIX ст. як М. Троїцький і П. Ліницький. Порівнявши деякі положення гносеологічних засад М. Троїцького і П. Ліницького ми можемо помітити їх діаметральну протилежність: щодо розгляду критеріїв істини, щодо методів пізнання, щодо місця та ролі асоціацій та умогляду в процесі пізнання і щодо критеріїв достовірності.

Ключові слова: істина, очевидність, достовірність, індукція, дедуція, емпіризм.

Мозговая Н.Г. К вопросу о гносеологических основаниях формальной логики (М. Троицкий и П.Линицкий). Статья посвящена сравнительному анализу теоретико-познавательных оснований в творчестве таких представителей отечественной академической философии второй половины XIX в. как М. Троицкий и П. Линицкий. Сравнивая некоторые положения гносеологических оснований концепций М. Троицкого и П. Линицкого, мы отметили их диаметрально противоположность: относительно критериев истины, относительно методов познания, относительно места и роли ассоциаций и умозрения в процессе познания и относительно критериев достоверности.

Ключевые слова: истина, очевидность, достоверность, индукция, дедуция, эмпиризм.

Mozghova N. On the issue of epistemological foundations of formal logic (M. Troyitsky and P. Lynytsky). The article is devoted to the comparative analysis theoretical – cognition principles of outstanding representatives of academic philosophy of the second part of XIX century M. Troyitsky and P. Lynytsky. Comparing some of the epistemological principles of Trinity and P. Linitsky, we can see their diametrical contrast: regarding the consideration of the criteria of truth, the methods of cognition, the place and role of associations and speculation in the process of cognition and on the criteria of reliability.

Keywords: true, evidence, authenticity, induction, deduction, empiricism.

Вступ. Нижче ми детально зупинимось на розгляді двох діаметрально протилежних позицій таких визначних представників академічної філософії другої половини XIX ст. як Матвій Михайлович Троїцький (1835-1899) і Петро Іванович Ліницький (1839-1906). Обидва були випускниками Київської духовної академії (далі КДА): Троїцький – магістр XVIII курсу (1853-1857), а Ліницький – магістр XXII курсу (1861-1865), але в подальшому їх наукові долі склались зовсім по-різному. П. Ліницький після закінчення академії протягом сорока років працював у КДА викладачем філософських наук (з 1867 р. – бакалавр філософії, з 1869 р. – доцент філософії, з 1871 р. – екстраординарний, з 1876 р. – ординарний професор філософії, і з 1890 р. – заслужений ординарний професор філософії), а М. Троїцький після закінчення академії був залишений в ній спочатку вчителем по класу філософських наук і грецької мови, а в 1859-1861 рр., після здобуття ним ступеня магістра богослов'я, був бакалавром філософії в КДА. Досить несподівано 1861 р. Троїцький залишає викладацьку роботу в КДА і приїздить до Петербургу, де працює в Департаменті державного майна. У 1862 р. він вже відряджений Міністерством народної освіти за кордон (у Німеччину) для підготовки до професорського звання з філософії (разом із М. Владиславлевим та С. Автократовим). Протягом двох наступних років у різних університетах Німеччини він слухає курси з філософії Куна Фішера, Рудольфа Лотце, Густава Тейхмюллера, Густава Фехнера та інших. Після повернення із-за кордону 1864 р. Троїцький стає професором філософії в Казанському університеті, протягом наступних 8 років – він професор у Варшавському університеті. З 1875 по 1886 рр. – професор Московського університету, де викладає психологію, логіку, філософію права та історію філософії. До кінця життя, вже не займаючись викладацькою діяльністю, він залишався деканом історико-філологічного факультету.

Цікавим є й той факт, що разом із Г. Струве у 60-х рр. М. Троїцький відновлював викладання світської філософії після її розгрому в університетах Росії (1850 р.). Не менш цікавим є й той факт, що докторська дисертація М.Троїцького «Німецька психологія в нинішньому столітті» (1867 р.) була піддана гострій критиці зі сторони П. Юркевича і саме це слугувало причиною того, що Троїцький захищав дисертацію в Петербурзі, а не у Москві.

Метою статті є звернення до теоретико-пізнавальних концепцій М.Троїцького (як представника англійської емпіричної філософії на вітчизняних теренах) та П. Ліницького (як представника вітчизняної умоглядної філософії) з наміром їх порівняння та співставлення.

Основна частина. Філософські погляди М. Троїцького не обійшли уваги й П. Ліницького. Зокрема у своїх лекціях з логіки, записаних студентом П. Кудрявцевим (учень та наступник Ліницького по кафедрі історії філософії), ми знаходимо такі міркування останнього: «У нинішні часи з'являються приклади вирішення логічних питань у дусі сенсуалізму. Таким прикладом може слугувати твір Грота «До питання про реформу логіки», який автор називає досвідом нової теорії розумових процесів; але по суті цей твір є спробою побудувати логіку на сенсуалістичних началах, сенсуалізм же не є чимось новим: він давно панує в Англії. Підручник логіки Троїцького також написаний у сенсуалістичному дусі» [1, арк. 2].

Насамперед, звернемося детальніше до вищезгаданого П. Ліницьким «Підручника логіки» М. Троїцького. Підручник складається з трьох книг, які послідовно виходили з друку протягом 1885-1888 рр., і мав таку повну назву: «Підручник логіки з детальними вказівками на історію і сучасний стан цієї науки в Росії та в інших країнах». Замість передмови автор запропонує читачеві свою промову, проголошену 12 січня 1885 р. (тобто на Тетянин день за старим стилем) на урочистому зібранні, присвяченому 130-й річниці з дня заснування Московського університету. У цій промові Троїцький виголошує свою світоглядну позицію щодо розуміння ним вихідних начал як логіки, так і загалом філософії. «Про очевидність як предмет логіки» – таку назву мала ця промова. Звернемося безпосередньо до її тексту.

Насамперед Троїцький визначає мету будь-якої науки, вона, на його думку, полягає у досягненні достовірної істини. Але що ж таке достовірність і що може бути критерієм логічної достовірності? Таким критерієм, на думку мислителя, може виступати тільки очевидність. Вивчення природи і сутності очевидності приводять М. Троїцького до наступних висновків: «...Очевидність, яка складає мету науки і предмет логіки, є очевидність «закону». Закони природи і людської діяльності – це єдина царина наукової очевидності. Закони, у значенні реальних тенденцій, сил, начал, – це предмети очевидності індуктивної. Закони у діях, витворах, наслідках, – це предмети очевидності дедуктивної. Все, що виходить за межі очевидності закону, складає або матеріал науки, або відноситься до царини ймовірності, або відноситься до простої можливої мислимості речей» [2, с. 32].

На думку Троїцького, будь-яка дедукція отримує статус доведення лише у тому випадку, коли вона містить у собі сховану індукцію, а складні дедукції є не чим іншим, як цілим рядом прихованих індукцій. «Аксіоми, які виконують роль начал у формальних науках, мають реальну силу лише у якості узагальненого досвіду, або як індукція; а їх визначення або поняття теж є не чим іншим, як матеріалом досвіду, обробленого з певною метою» [2, с. 28].

З вище приведених міркувань Троїцького стає зрозумілим, що він був прибічником чистого емпіризму, а його міркування є прикладом послідовного викладу традиції англійського сенсуалізму. Д. Локк, Д.Юм, Д. Мілль були для мислителя тими непересічними особистостями, які здійснили могутню інтелектуальну революцію і змогли відірвати західноєвропейську культуру від середньовічного догматизму та надали можливість людству поглянути усвідомлено на своє власне філософування.

Зрозуміло, що М. Троїцький не міг не заперечувати метафізики як такої, тому його погляди межують з поглядами представників позитивізму: «Істина метафізична є, без сумніву, лише «мислимою» істиною; і достовірністю або очевидністю метафізичної, або іншими словами онтологічної істини, є не що інше як її «мислимість». - Поглянемо уважніше на властивості «мислимості» як такої і ми переконаємося, що нею і вичерпується сутність метафізичної достовірності» [2, с. 45].

Троїцький доходить висновку, що формою існування очевидності є знання, формою ж існування ймовірності є гадка або віра; а от формою існування мислимості є виключно логічна обґрунтованість певного погляду на речі, або відсутність перешкод для припущення цього погляду. «В силу практичних потреб філософія не відмовляється ...ні

від гіпотез, які мають виключно методичний характер (як в метафізиці), ні від досліджень ймовірностей (як в оцінці основ «моральної віри»). Але філософія не може забути своїх власних вчень, де мислимість та ймовірність тільки передують достовірності, знанню, науці; в метафізиці філософія є тільки своєрідною методикою, деяким умоглядним мистецтвом, але не наукою у справжньому значенні цього слова. ...Як наука, філософія є системою достовірних істин; предмети її досліджень входять до царини очевидності: це закони людського духу, закони розуму людини, її почуттів, її моральної діяльності, її особистості, - котрі проявляються у фактах і законах людської історії. Тому очевидність і для філософії є точною вказівкою на її обов'язок, а байдужість до очевидності зі сторони філософа є зрадою філософському обов'язку» [2, с. 47]. Такий остаточний вирок виносить М. Троїцький метафізиці.

Слід підкреслити, що після спаду зацікавленості до позитивізму, Троїцький розробляв методологічні принципи психологізму у логіці, трактуючи судження та умовивід як своєрідний синтез уявлень. Саме ці погляди М. Троїцького були піддані нещадній критиці П. Ліницьким. «З точки зору ідеалістичної логіки, - наголошував Ліницький у своїх лекціях, - дивитися на форми мислення так, як дивляться на них представники сенсуалістичної логіки, розглядаючи судження та умовивід як синтез уявлень, що різняться лише за своєю складністю, неможливо. Для ідеалістичної логіки кожна форма мислення є проявом певного акту думки: щоб висловити судження, необхідно здійснити певний акт мислення, тому його форми є насамперед різними проявами дій мислення, які здійснюються вільно, свідомо і тим вірніше, чим прозоріше ми усвідомлюємо ті правила, котрим слідує процес наших міркувань» [1, арк. 30].

Для П. Ліницького головним критерієм істини, котрий підтверджує та обґрунтовує її необхідність, є її умоглядність, тобто її відповідність умоглядним та апіорним ідеям, з яких вона дедуктивно випливає. «З логічної точки зору сутність є єдиним у багатоманітному, незмінним у мінливому, необхідним у випадковому, загальним у частковому; або точніше в одиничному і окремому. З причини своєї єдності, сутність осягається безпосередньо лише розумом; ні з якого іншого пізнання її вивести неможливо» [3, с.7].

Таким чином, погляди двох логіків є протилежними, тобто контрарними; якщо для М. Троїцького критерієм достовірності істини є лише очевидність, то для П. Ліницького таким критерієм може бути лише її умоглядність.

На думку М. Троїцького, дослідження природи очевидності складає лише вступ до логіки, а не саму логіку, а власний предмет логіки обмежується вивченням умов наукової очевидності, а саме, по-перше, тих наукових засобів та методів дослідження та доведення, які доводять істинність речень (тобто суджень – Н.М.) до очевидності, - і які називаються науковими дедукціями, науковими індукціями і спеціальними методами наук; і, по-друге, тих останніх основ та начал, на яких базується здібність цих засобів або методів доведення істинності речень до рівня очевидності.

Отже, доходить висновку Троїцький, логіку можна визначити як «науку про науку, - а саме, як науку про начала очевидності і про наукові засоби та методи її дослідження» [2, с. 64]. Виникає слушне питання про сутність очевидності в розумінні Троїцького. «Очевидність істинності речень, яка складає критерій їх достовірності,

полягає у прозорому і чіткому розгляді їх відповідності предметам, яке ми здійснюємо завдяки перевірці і яке супроводжується усвідомленням їх необхідності або немислимості їх заперечення» [2, с. 63].

Діаметрально протилежними є й погляди обох філософів на методи наукового пізнання. Якщо для М. Троїцького таким методом виступає індукція, оскільки процес мислення є механізмом уявлень, суть якого полягає у сходженні від часткового до загального, то для П. Ліницького таким методом може виступати тільки дедукція. Якщо «...мислення є діяльністю активною і незалежною від впливу речей на наші відчуття, ... то у природі самого мислення повинні бути такі начала, якими б керувалось наша думка у своїх діях. Такими началами виступають закони і форми мислення. ...Отже, перш ніж пізнавати окремі предмети, ми вже маємо загальні начала мислення, котрі існують в нашій природі і в яких об'єднуються емпіричні уявлення. Тому природний порядок мислення є сходженням від загальних начал, які притаманні природі нашого мислення до часткових положень, які отримуються завдяки досвіду. **Дедукцію тому слід вважати найголовнішим і найважливішим методом мислення** (виділено нами – Н.М.)» [1, арк. 34]. Саме до такого висновку доходить П. Ліницький, що є цілком закономірним для типового представника київської духовно-академічної філософії другої половини ХІХ ст.

Мислитель вважає, що якщо процес думки здійснюється абсолютно вільно, то повинні існувати і певні закони, котрими керується цей процес. Такими законами не можуть виступати закони асоціацій, оскільки у своїй суті ці закони є лише психологічними умовами, при яких стає можливим створення уявлень. «Логічний зв'язок з необхідністю треба розрізняти від асоціації, яка відбувається незалежно від нашої волі по законам психічної сумісності і одночасності сприйняття вражень і багаторазового повторення одних і тих же груп вражень, між тим як логічний зв'язок вільно та свідомо нами визначається у силу тих начал, які мають об'єктивне значення. Насамперед по законам асоціації встановлюється зв'язок слів з відповідними їм уявленнями та значеннями. Далі, уявлення будь-якої окремої речі також є асоціацією сприйнятих вражень або інакше відчуттів. Нарешті загальні уявлення складають результат багатьох вражень, які співпадають у деяких подібних рисах. Всі такого роду психічні дії з необхідністю треба відрізняти від понять... Поняття відрізняються від уявлень своїм відволікаючим характером, бо ми робимо аналіз ознак речі і не всі ознаки, які є в уявленні про предмет, складуть загальне поняття про предмет, а тільки ті, котрі встановлюють **необхідний зв'язок**... Саме характером необхідності відрізняється логічний зв'язок від простої асоціації» [3, с. 20-21].

Троїцький, навпаки, є прихильником асоціанізму, вважаючи, що психологія повинна стати індуктивною емпіричною наукою. При цьому він підкреслює значення експериментального методу як універсального не лише по відношенню до психології, але й для інших наук. Мислитель доводить ідею первинності психічного (у плані пізнання) над реальністю – при умові розуміння сутності їх обох. В його філософії центральне місце займає теорія пізнання, оскільки Троїцький, на зразок представників англійського емпіризму, не виділяє теорію пізнання з психології і почасти з логіки. У вченні про мислення останній виділяє три напрями: історичне, яке відтворює індивідуальне; логічне,

яке має своїм предметом загальне; і трансцендентне, вихідними ідеями якого є умоглядні ідеї.

Таким чином, для М. Троїцького психологія є емпіричною наукою, а для П. Ліницького – наукою філософською «Пануючий сьогодні напрям психології, - вважає Ліницький, - намагається перетворити її в науку природничу, найтіснішим чином пов'язану з фізіологією. Такий напрям психології закономірно впливає з того положення, яке займають гуманітарні науки у світських навчальних закладах, головним чином в університетських. Між тим психологія являє собою природну і необхідну основу для наук гуманітарних (філологічних, мовознавчих, історичних, юридичних), як фізика для наук природничих. Тому і матеріал для себе вона повинна брати з наук гуманітарних – із історії та літератури, із сфери мовознавства та з наук юридичних, щоб цей матеріал піддавати психологічному аналізу, маючи на увазі вирішення основних психологічних питань» [4, с. 369].

В історії вітчизняної філософії та психології М. Троїцький зіграв вирішальну роль як ініціатор і засновник при Московському університеті першого в Росії наукового товариства філософського характеру - Московського Психологічного товариства (1884 р.). Назвавши це товариство не філософським, а психологічним, Троїцький хотів підкреслити, що основою всіх філософських теорій та побудов повинна бути тільки психологія (у широкому значенні як теорія пізнання), а не онтологія. Тобто це має бути наукове дослідження і аналіз змісту свідомості чи досвіду, а не дослідження незалежних від суб'єкту та його досвіду положень буття. Філософ підкреслював, що психологія справедливо повинна бути визнана загальною основою для всіх філософських дисциплін, а також для літератури, мовознавства, правових наук, антропології, фізіології, психіатрії.

М. Троїцький відкрив перше публічне засідання Психологічного товариства з доповіддю «Про завдання і методи сучасної психології», в якій підкреслював ненауковість постановки питання про сутність душі. На засіданні товариства було прийнято рішення про випуск праць з психології і філософії, результатом чого з 1889 р. почав виходити часопис «Питання філософії і психології». Психологічне товариство зіграло вирішальну роль у становленні співтовариства філософів і психологів, воно було одним із головних центрів духовного життя тодішньої Росії.

В. Івановський (1867-1939) – професор психології і філософії, секретар Московського Психологічного товариства і секретар часопису «Питання філософії і психології» у 1899 р. писав, що «Троїцький був першим і до сих пір найбільш значним представником англійської емпіричної філософії в Росії. Він перший познайомив російське суспільство з англійською і шотландською філософією. До цього часу російська філософська думка розвивалась майже виключно на ґрунті німецької і почасти французької філософії» [5, с. VII].

Висновок. Таким чином, прослідкувавши творчу лабораторію М. Троїцького, ми можемо відзначити досить дивовижну світоглядну трансформацію бувшого магістра богослов'я, який захищав магістерську дисертацію на тему «Міркування отців і вчителів церкви перших віків християнської Церкви про відношення грецької освіти до християнської» (1858 р.) у непохитного захисника чистого емпіризму і позитивізму. Зрозуміло, що вирішальне значення у становленні емпіричних уподобань М. Троїцького

відіграло наукове відрядження до Німеччини, де останній прослухав курси з філософії Куна Фішера, Рудольфа Лотце, Густава Тейхмюллера, Густава Фехнера та інших. У середовищі вітчизняної інтелігенції другої половини XIX ст. це досить рідке явище, скоріше виключення з правил, оскільки приклади душевних криз і життєвих драм М. Бердяєва, С. Булгакова, П. Флоренського, Г. Флоровського та інших, були, певним чином, традицією входження вітчизняного інтелігента до світу метафізики та релігії. П. Кудрявцев з цього приводу писав, що «Київська академія дала Московському університету двох професорів філософії: метафізика Юркевича і строгого емпіриста Троїцького. Такі вчені як В.Соловйов та В.Івановський засвідчили заслуги Юркевича і Троїцького у викладанні філософії в університеті» [6, с. 147].

Отже, порівнявши тільки деякі положення гносеологічних засад М. Троїцького і П. Ліницького ми можемо помітити їх діаметральну протилежність: і щодо розгляду критеріїв істини, і щодо методів пізнання, і щодо місця та ролі асоціацій та умогляду в процесі пізнання, і щодо критеріїв достовірності тощо.

Література:

1. *Линицкий П.* Слова и речи на разные дни и случаи, как учебные работы студентов, лекции по логике, читанные профессором П.И.Линицким в записи студента П.Кудрявцева. – Институт Рукопису НБУ. – Ф.160 - № 815 – 238 арк.;
2. *Троицкий М.* Учебник логики с подробными указаниями на историю и современное состояние этой науки в России и в других странах./ М. Троицкий.– М.: Тип. Э. Лиснера и Ю.Романа, 1886. – Кн. 1. – XI, 247 с.
3. *Линицкий П.* О формах и законах мышления./ П. Линицкий. – Харьков: Тип. Губ. Прав., 1895. – 84 с.;
4. *Линицкий П.* Положение и нужды нашего духовного, преимущественно высшего образования // Вера и разум. - Харьков, 1897. - Т.2. - Ч.2.- С.311-334; 361-376;
5. *Ивановский В. М.* М.Троицкий / В. Ивановский // Вопросы философии и психологии. - 1899. - Кн. II (47). - С.VI – XIV.
6. *Кудрявцев П.* К вопросу о введении в гимназиях пропедевтического курса философии / П. Кудрявцев //Труды КДА. – 1905. - Т.I. - Кн.1. - С.133-148

УДК 930.1

Немчинов І.Г.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

РАДЯНСЬКИЙ «МІФ ЗАСНУВАННЯ» У 1940-50-Х РОКАХ: ПОВЕРНЕННЯ ДО «КИЇВСЬКОЇ СПАДЩИНИ»

Автор вважає, що у 1940-х роках радянська влада здійснила спробу відшукати «міф заснування» поза «київською спадщиною». Втім, необхідність збереження ідеї Москви як центру «збирання земель» змусила її повернутися до визнання джерелом російської держави Київської Русі. У працях радянських істориків відповідного періоду